

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ У ЗБІРКАХ МУЗЕЇВ ЛЬВОВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Н.Р. Петрик

Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національний університет “Львівська політехніка”

© Петрик Н. Р., 2014

Досліджено нагромадження військово-історичних пам'яток у львівських музейних колекціях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., а також процес створення спеціалізованих військово-історичних музеїв. Розкрито внесок у музейне будівництво громадських та культурних інституцій та окремих діячів.

An accumulation of military and historical attractions in a museum collections of Lviv from the end of XIX until the first half of the XX century and a process of creating military and historical museums has been investigated in this article. A contribution of the public and cultural institutions and any public and scientific figures in the museum construction has been revealed.

The national factor was one of the most important in a public life of Lviv at that time. Polish and Ukrainian communities strived to create their own independent states. Their desires were represented in a museum construction. The main figure in this process was Alexander Cholovscy.

National Museum of King Jan III was the top museum institution of Polish community in Lviv. This Museum had one of the largest collection of military historical attractions. Besides, there were large military and historical collections from a Museum of the Princes Lubomyrski and Boleslaw Ozhehovych collection. All these museum institutions and collections belongs to the Polish cultural society.

The main museum of Ukrainian community was the Museum of Shevchenko Scientific Society. Collection of the military and historical attractions of this Museum began to take shape at the end of XIX century. Subsequently military and historical attractions were united into a single department. And in 1937 the Museum of military and historical attractions of Shevchenko Scientific Society or Museum Liberation Straggle was created from this department. It was the first historical museum of Ukrainian community in Lviv, which specialized on military.

During the World War II collections of Lviv museums had suffered losses. A large part of the military and historical collections were destroyed; another one was moved abroad. Lviv museums were reorganized. That's why, in 1940 all military and historical attractions, that were saved, have been focused in the new Lviv Historical Museum.

Nowadays collections of Lviv museums from the first half of the XX century are the most important sources for learning the military history in Western Ukraine.

Перші десятиліття ХХ ст. стали періодом активного музейного будівництва у Львові. Саме у цей період покладено початок багатьом музейним інституціям та сформовано найцінніші музейні колекції. Громадськість Львова почала переходити від нагромадження старожитностей загалом до створення спеціалізованих музеїв: історичного (1892 р.), Галереї мистецтв (1907), Церковного мистецтва (1905) тощо.

Національний фактор на тоді відігравав важливу роль у громадському житті Львова. Відсутність як в поляків, так і в українців власної державності викликала спроби обидвох національних громад відобразити свої прагнення до утворення незалежних держав в музейному будівництві. За таких умов виникла ідея створити музеї, метою яких було б патріотичне виховання громадян. Крім того, важливе

завдання полягало у музеєфікації пам'яток національно-визвольного руху.

Своєрідний план розвитку музейництва у Львові спочатку сформувався в польському культурному середовищі наприкінці ХІХ ст. Він передбачав три майбутні музейні інституції: музей історії м. Львова, музей історії польської державності та художній музей. Таку ідею послідовно відстоював відомий львівський історик, хранитель міського архіву та музейний діяч Олександр Чоловський. Відповідно до цього плану Олександр Чоловський у 1892 році заснував міський історичний музей. А в 1908 р. розпочалось створення Національного музею імені короля Яна ІІІ.

На початок ХХ ст. військово-історичні пам'ятки концентрувалися у багатьох вже існуючих музеях. Перелік музеїв, що містили військово-істо-

ричні пам'ятки можна розширити за рахунок музеїв, колекції яких містили предмети озброєння та військового спорядження. Найпомітнішими ці категорії речей були в колекціях Музею імені князів Любомирських, Історичного музею міста Львова, приватної колекції Болеслава Ожеховича та частково у збірках Підгорецького замку і Музею Наукового товариства ім. Шевченка.

Фундатором першої публічної музейної збірки у м. Львові став князь Генріх Любомирський. Це була найстаріша збірка Галичини, в основу якої покладено колекцію князів Любомирських – Переворський арсенал (від м. Переворська, нині Республіка Польща), що використовувався виключно за призначенням. До неї входила як особиста зброя князів Любомирських, так і польських військових і громадських діячів. З кінця XVIII ст. збірка поповнилася рідкісними зразками холодної та вогнепальної зброї і стала музейною колекцією. Після поразки повстання 1863 р. до збірки почала надходити особиста зброя учасників повстання. У 1863 р. колекція була передана Осолінеуму – науковому закладу у Львові – і увійшла до складу новоствореного Музею імені князів Любомирських [8]. Збірка частково експонувалась на виставці для публічного огляду, відкритій у 1870 р. За путівником по музеї від 1909 року основна колекція зброї була розташована у залі, що називалася “Zbrojownia” [18, s. 54].

Ще в середині XIX ст. до Музею Любомирських надійшла кольчуга (інв. № 458), виявлена в руслі р. Стир на Волині [14, s. 71], що сьогодні перебуває на обліку у фондах зброї Львівського історичного музею (інв. № 3-3754), яку подарував Едмунд Лівський.

Можна припустити, що значна частина сучасної колекції мечів X–XV ст. (23 екз.), які сьогодні зберігаються у фондовій групі “Зброя” ЛІМ, переважно, походять з цього музею. З них два належать до X–XII ст., шість – XIII–XIV ст., а решта – до XIV–XV ст. Цінними експонатами “Zbrojowni” були предмети озброєння з розкопок краєзнавця Б. Шанявського у Пліснеську. Також у курганах на полі Василя Толочка у 1874 р. знайдено найдавнішу з відомих на галицько-волинських землях шабель [15].

У колекції музею імені князів Любомирських була також лита бронзова булава у формі сплющеної кулі зі слідами куття, що датується XI–XII ст. (тепер – у фондовій групі “Зброя” ЛІМ (№ інв. 3-1033)). Подібну бронзову булаву придбав у 1909 р. у львівського антикара Хамайдеса також Музей ім. Яна III [13].

Значні колекції зброї містили приватні збірки: Владислава Лозинського (окрім зброї, тут можна було побачити спорядження вершника і коня XVI–XVIII ст.), а також професора В. Лукашевича (проживав на вул. Крашевського, 1/5) [19, s. 530].

Велике значення для розвитку львівського міського музейництва мала відкрита в 1894 році Крайова Виставка. Після її закриття ще протягом 1894–1944 рр. діяв один з перших у світі – музей однієї картини “Рацлавицька панорама”, авторства Войцеха Коссака, Зигмунда Розвадовського, Яна Стика і Людвіка Болера. Це гігантське полотно було виставлене у спеціальному круглому павільйоні, збудованому за проектом Людвіка Рамулта на території Східного Ярмарку у Стрийському парку [5, с. 7]. “Рацлавицька панорама” була створена на замовлення ради міста Львова до століття Битви під Рацлавицями між польськими повстанцями та російськими військами у період національно-визвольного повстання польського народу під проводом Тадеуша Костюшко. Довжина картини становила 114 м, висота – 15 м, а діаметр кола, яке вона утворювала, – 38 м.

У період Другої світової війни під час звільнення Львова від німецьких військ у 1944 році картина зазнала ушкоджень внаслідок бомбардування. У повоєнний період у 1946 році вона була передана до Польщі у місто Вроцлав, де зберігалася у Національному музеї в рулоні. Нове життя “Рацлавицька панорама” отримала лише в 1985 році, коли було завершено реставрацію картини, а також збудовано спеціальне приміщення для її експонування.

Ще однією музейною установою, що займалася зберіганням військово-історичних пам'яток був Музей історії м. Львова. Так, серед перших поповнень збірки музею мешканцями Львова були міщанський львівський меч XVI ст., татарський палаш, ганджар (передав Ян Макан), уламок чавунної гармати, викопаної під час будівництва каналу (Владислав Пшибиславський, Йозеф Грабінський, Олександр Семкович, Адольф Маньковський [6, с. 5–6]. Колекції історичного музею невдовзі переїхали до просторого приміщення унікальної пам'ятки архітектури XVI ст. “Чорної кам'яниці” (пл. Ринок, 4), яку придбано у 1926 році з ініціативи Олександра Чоловського [6, с. 13]. 30-ті роки стали особливо плідними на нові надходження військово-історичних пам'яток до Історичного музею. Серед нових набутоків музею була колекція зброї часів Наполеона I та інші предмети [6, с. 15].

Важливою подією для музейного життя Львова стало заснування у 1908 році Національного музею імені короля Яна III. Музей був заснований у приміщенні кам'яниці (тепер пл. Ринок, 6), що в другій половині XVII ст. належала королю Яну III Собеському, а станом на початок XX ст. перебувала у власності князів Любомирських, які в 1908 році відступили її місту [6, с. 7–8]. Початок музейній збірці поклав Олександр Чоловський, який подарував Музею 24 портрети і 150 зразків зброї та військового обладунку різних часів [6, с. 9].

У подальшому колекція музею швидко поповнювалася за рахунок закупівель у приватних осіб, а також пожертвувань і дарів меценатів, громадян та організацій Львова. Зокрема, в грудні 1911 року відбулася закупівля 15 зразків старої зброї XV–XIX ст. і 33 зразків зброї XVI–XIX ст. [6, с. 10]. А в 1914 році Музей поповнився пам'ятками з колекції Владислава Лозинського, відомого історика Львова та мистецтвознавця, який заповідав свої збірки (зокрема й зброї) м. Львову. 1915 року відомий колекціонер Болеслав Ожехович передав Музею свої збірки, серед яких була і колекція зброї [7, с. 8–9].

Колекція Б. Ожеховича до початку Першої світової війни перебувала у маєтку Ожеховичів у с. Кальників Мостиського повіту. Під час наступу російських військ у 1915 році на Перемишль маєток Ожеховичів опинився у зоні бойових дій. Великих зусиль у порятунку колекції Ожеховичів доклав Олександр Чоловський, який доставив збірку до Львова. На знак подяки Болеслав Ожехович 1919 року уклав з міською владою угоду про передання своєї колекції гміні міста [10, с. 120]. Збірка була настільки великою за кількістю та важливою за цінністю, що експонувалася окремо, маючи особливий статус [13, с. 14]. На момент передання збірка налічувала 998 предметів старовини, серед яких 454 одиниці зброї. Проте Болеслав Ожехович продовжував поповнювати колекцію до кінця життя [10, с. 120]. Збірка розташовувалася в окремому філіалі Національного музею ім. Яна III, що знаходився у колишньому палаці Владислава Лозинського на вул. Оссолінських, 3 (нині вул. Стефаніка) у тридцяти залах, де згодом було представлено вже 4965 предметів, серед яких 563 одиниці зброї та озброєння [6, с. 11–12]. До складу колекції Болеслава Ожеховича входили різноманітні зразки холодної та вогнепальної зброї різних періодів, місць виготовлення та побутування, різного призначення. Отже, ця збірка зброї яскраво демонструє зразки майстерності зброярів багатьох епох та народів [10, с. 121–122].

Наступне важливе поповнення колекції Національного музею імені короля Яна III відбулося у повоєнні роки після відновлення його діяльності. В 1921 році командування округу IV корпусу Війська Польського передало до Національного музею імені короля Яна III на тимчасове зберігання колекцію зразків бойової зброї періоду Першої світової війни [8].

У 1940 році відбулося об'єднання Історичного музею Львова та Національного музею імені короля Яна III у єдину установу – Державний історичний музей у Львові. Науковим консультантом музею було призначено Олександра Чоловського [6, с. 17].

Опрацюванню та поповненню музейних колекцій зброї присвятили життя чимало львівських колекціонерів та музейників. Один з них, Рудольф

Менкицький, кустош національного музею ім. Короля Яна III створив єдиний картковий ілюстрований каталог зброї, що налічував на 1919 рік 800 малюнків, виконаних тушшю (із загальної на той час кількості 3000 предметів Відділу зброї). Частково цей каталог зберігся в архіві Львівського історичного музею [8, с. 81].

Складні суспільно-політичні події початку ХХ ст. поставили питання про створення військово-історичних музеїв, метою яких було б демонстрація численних військових конфліктів та тривалих бойових дій на території Галичини, а також відображення героїчної боротьби українського народу проти різних окупантів.

Провідну роль серед спеціалізованих музеїв Львова наприкінці 30-х років відігравав Музей військово-історичних пам'яток Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ), який сучасні дослідники називають Музеєм визвольних змагань. Як окрема інституція цей музей існував лише протягом 1937–1939 рр. Проте процес формування його колекції та становлення самого музею мають значно довшу історію.

Початок формування збірки військово-історичних пам'яток музею Товариства припадає на період 1895–1920 рр. З 1920 р. вона поповнилася матеріалами доби визвольних змагань. Усі ці військово-історичні пам'ятки поряд з іншими у 30-ті роки зберігалися та експонувалися “Культурно-історичним музеєм” НТШ, який знаходився на вул. Чарнецького, 24б [1, с. 33].

Поповнення музею матеріалами з історії визвольних змагань продовжувалося протягом всього періоду 30-х рр., що привело до виділення їх в окремий комплекс пам'яток воєнної історії та утворення в 1936 р. при Культурно-історичному музеї окремого відділу військово-історичних пам'яток. Таке рішення ініціювали члени Товариства “Молода Громада”, що були ветеранами УГА та армії УНР, і присвятили визвольній боротьбі частину свого життя [1, с. 34]. А безпосередніми фундаторами відділу стали те саме Товариство “Молода Громада”, видавництво “Червона Калина” і Наукове Товариство імені Шевченка у Львові [4, с. 37].

Виділення окремого відділу при Музеї НТШ стало першим кроком під час створення Музею історично-воєнних пам'яток. Рішення про створення нового Музею прийнято на XXXIII Засіданні Відділу НТШ 12 травня 1937 року. Новий музей НТШ заснували три сторони: Наукове Товариство імені Шевченка, Товариство “Молода Громада” і Українське товариство допомоги інвалідам (УКТОДІ). Приміщення для музею було надане УКТОДІ у їхньому домі на вул. Потоцького, 48. Основним документом діяльності музею був Правильник, затверджений 13 квітня 1938 року, який визначав головне завдання

музею – збирати та зберігати усі пам'ятки, що належать до Історії Українського Війська [1, с. 36–37].

Основу збірки новоствореного музею становили 1278 музейних предметів, які передав 20 жовтня 1937 року Культурно-історичний Музей НТШ. До цього списку був включений депозит “Молодого Громади” (збірка М. Угриня-Безгрішного) та депозит Романа Баранського [1, с. 39–40]. Проте впродовж наступних років до музею здійснено багато нових надходжень. Переважно це відбувалося за рахунок жертводавців-прихильників музею, які подарували музею 2224 предмети. Серед жертводавців музею були Кирило Трильовський, Іван Крип'якевич, Михайло Драган, Іван Тиктор, Іван Рудницький, Омелян Прицак, Володимир Щуровський, Юрій Крохмалюк, Володимир Трембцький, о. Володимир Левицький (всього 43 особи). Крім того, до формування музейної збірки долучилися видавництва “Червона Калина”, “За державність”, “Українська преса” Івана Тиктора; Національний музей; Товариство Охорони Вояцьких Могил; УКТОДІ; Товариство “Просвіта”, Ліквідаційна комісія у справах Пласту. Отже, на початку 1939 року музейна збірка налічувала вже 3524 предмети [1, с. 40–44].

Внаслідок нових надходжень збірка музею поповнилася великою кількістю унікальних пам'яток, серед яких речі з повсякденного життя Симона Петлюри, шапка Євгена Коновальця, відзнаки Січових стрільців; військові реліквії УСС – прапор Січових стрільців, “прапор УСС з 1918 року”, “мав живописну збірку, яка налічувала 12 батальних полотен та портретів відомих українських майстрів (“Могила невідомого жовніра” І. Труша, “Стрільці пишуть листа до Боевої Управи” Ю. Паньковича, “Бій під Сидоровим” та “Бій під Вознесенськом” Л. Перфецького; портрети Андрія Мельника та стрілецького старшини на тлі зимового лісу; портрет полковника Дмитра Вітовського; портрет генерала Мирона Тарнавського авторства Лева Лепкого). Особливе місце у збірці займали дві срібні чаші із землею зі стрілецького цвинтаря на Маківці та з Лисоні, переданих Товариством охорони вояцьких могил з датами 23. VI. 1929 р. та 7/8. VI. 1930 р. [1, с. 41–42].

Після більшовицької окупації Західної України у вересні 1939 р. НТШ припинило свою діяльність, а музейна збірка була приречена на знищення як націоналістична [1, с. 44]. Частина речей з метою їх збереження за ініціативою Управи музею НТШ була передана його жертводавцям. Ще частина була нелегально відправлена до Музею визвольної боротьби України у Празі. Архівна частина збірки перейшла до Центрального архівного управління НКВС. Колекції решти предметів у 1940 році були відправлені до фондів Львівського історичного

музею, а в 1944 році – до окремих фондових груп [2, с. 117].

В архіві Львівського історичного музею зберігся “Список предметів, переданих з Воєнно-історичного музею НТШ, (Потоцького, 48)”, який був укладений 14 квітня 1940 року Хамулою, Терлецьким, Филипівичем. Загальна кількість переданих речей становила 1803 предмети (43 картини, 12 альбомів зі знімками та 49 фотографій у межах під склом, 88 рисунків, шаржів та шкців, 10 скульптурних робіт, 105 одиниць зброї в різному стані та військового спорядження, 932 одиниці відзнак та відзначень, 91 річ з військових та пластових одностроїв, 29 прапорів, великий комплекс речей з військової каплиці, 31 перстень, 235 печаток 1914–1920 рр., інше) [2, с. 117–118]. Отже, до історичного музею в 1940 році потрапив майже весь фонд музею військово-історичних пам'яток. Проте тільки в 1995 році у фондах Львівського історичного музею була віднайдена частина цієї збірки, яка налічувала лише 351 предмет [1, с. 44].

Значних втрат зазнали колекції львівських музеїв під час Другої світової війни 1939–1945 рр. У цей час розпочався керований зверху “обмін” колекціями. Зокрема колекції зброї з відомої збірки Болеслава Ожеховича з Львівської державної картинної галереї були передані Історичному музею; Промисловий музей туди ж передав старовинну зброю з депозиту родини Вибрановських. Як відомо, під час реформування львівських музеїв новостворений Історичний музей у 1940 р. поглинув збірки Музею історії Львова, Національного музею імені короля Яна III, а також окремі колекції Музею імені князів Любомирських, Музею Наукового товариства імені Т. Шевченка, Музею Ставропігійського інституту, Музею Латинської дієцезії, вірменського та єврейського мистецтва [12]. Він отримав певну монополію на колекціонування зброї. Отже, в 1940 р. внаслідок реорганізації музеїв Львова всі військово-історичні пам'ятки були зосереджені у новоствореному Львівському історичному музеї. Тому сюди у 1939–1940 рр. передавалися депозити утікачів з Польщі. Для них була запроваджена спеціальна книга обліку, введена відповідна нумерація. Загалом, збірка зброї цього музею у 1940 р. нараховувала понад 2600 пам'яток [8] і була розподілена між двома фондовими групами: “Київська Русь” та “Зброя”. Зокрема у фондовій групі “Київська Русь” зберігається збірка предметів озброєння та спорядження вершника X–XIV ст., яка нараховує понад три сотні одиниць збереження. Більшість цих речей у фондах музею походить з археологічних розкопок княжих міст, замків та фортець Галицько-Волинського князівства: Галича, Пліснеська, Звенигорода, Городниці тощо [9]. Одночасно спершу в археологічному музеї,

а згодом у ЛІМі нагромаджувались археологічні колекції з Національного музею, Народного дому, в яких зброя займала вагоме місце.

Вважається, що всі ці колекції зброї не були систематичними і були зібранням випадкових речей. Основними критеріями комплектування були відсутність подібних речей у колекції, рідкісність, наявність багатого оздоблення [8]. Значну увагу звертали на географію походження експонатів, тому в збірці ЛІМ представлено зброю більш як 30 країн світу.

Отже, у фондах Львівського історичного музею зосереджено найбільшу в Україні збірку зброї (лише у фондовій групі “Зброя” ЛІМ – близько 4,5 тис. пам'яток). У ній представлено зразки від періоду середньовіччя (мечі, сокири, вістря списів та стріл, а також булави та кистені) до холодної і вогнепальної зброї та захисного озброєння XVI–XX ст.

Про увагу, яка одразу була привернута до колекції зброї, свідчить наявність у науково-дослідній діяльності новоствореного музею (1940 р.) серед першочергових наукових тем дослідження “Зразкові роботи визначних майстрів по зброї у ЛДІМі” [3].

Влітку 1944 р. з ініціативи міської адміністрації велика кількість зброї (836 одиниць) була вивезена до Вісніча (біля Кракова). У списках втраченого особливо широко представлена холодна зброя – мечі, шаблі, шпаги, стилети, рапіри, тесаки, ятагани, ножі [13].

Військово-історична колекція загалом пережила важкі часи Другої світової війни і сьогодні це найбільша колекція зброї в Україні і п'ята на території, що входила колись до складу СРСР.

Якщо спочатку предмети з колекції “Зброя” використовувалися лише для ілюстрування окремих тем в експозиціях Музею, то вже в п'ятдесяті роки була відкрита постійна виставка відкритих фондів холодної зброї. А 18 травня 1981 року у приміщенні колишнього міського арсеналу, переданого ЛІМ, відкрито експозицію “Музею-Арсенал”, яка поетапно розкриває розвиток різних видів зброї. Повністю здійснити задум – показати зброю в еволюції, починаючи від зброї первісного суспільства, – не вдалося за браком коштів. Сьогодні пам'ятки колекції зброї використовуються, як і раніше, в окремих експозиціях музею, у Музеї “Арсенал” [13].

Отже, музейні установи міста Львова протягом першої половини ХХ ст. нагромадили велику кількість військово-історичних пам'яток, більшість колекцій яких сьогодні зберігаються передовсім у Львівському історичному музеї. Цей період відзначився активним музейним будівництвом насамперед завдяки активній діяльності як польської, так і української громад Львова. Їх діяльність стала поштовхом не лише до утворення нових музейних

установ, але й сприяла нагромадженню, збереженню та експонуванню широкому загалу великої кількості пам'яток періоду Середньовіччя. Крім того, ці пам'ятки є важливим джерелом для вивчення військової історії галицько-волинських земель. Також на розвиток музейного будівництва вплинули складні суспільно-політичні умови, в яких перебували західноукраїнські землі. Часті військові дії як у період Першої світової війни, так і в повосенний період стали поштовхом до збереження пам'яті про героїчну боротьбу українського народу за власну державність. Нагромаджені пам'ятки яскраво демонструють суперечливість подій того часу, а також доповнюють писемні джерела, що висвітлюють військову історію західноукраїнських земель першої половини ХХ ст. Поглиблене вивчення обставин появи окремих експонатів і складання колекцій загалом дасть змогу активніше використовувати цей матеріал у майбутніх дослідженнях.

1. Бойко В., Коваль Л. Становлення та основні віхи Музею військово-історичних пам'яток // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. 5. – Л., 1996. – С. 33–46.
2. Бойко В. Пам'ятки українського війська: втрати і спадок // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. VII. – Львів, 1998. – С. 117–128.
3. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-2591. – Оп. 1. – Спр. 3. – С. 129.
4. Коваль Л. Історична довідка про фундаторів та жертвувателів Музею історично-воєнних пам'яток НТШ у Львові // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. VI. – Ч. I. – Львів, 1997. – С. 36–48.
5. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та Львова у XIX–першій половині ХХ ст. // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. 7. – Львів, 1998. – С. 3–13.
6. Крутоус А. З минулого Львівського історичного музею // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. 5. – Л., 1996. – С. 3–19.
7. Крутоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. 6. – Л., 1997. – С. 3–13.
8. Мельник Борис. Колекція зброї Львівського історичного музею // *Ми з Львівського історичного... До 110-річчя створення ЛІМ. Спецвипуск.* – Львів, 2004. – С. 50–52.
9. Пастернак Я. Нові археологічні набутки музею наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 рр. // *Записки НТШ.* – Т. 154. – Львів, 1937. – С. 241–268.
10. Прокіп А. Колекція зброї Болеслава Ожеховича (на матеріалах збірки Львівського історичного музею) // *Наукові записки / Львівський історичний музей.* – Вип. 11. – Львів: Новий час, 2006. – С. 119–126.
11. Ратич О.О. Древяноруські пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – 96 с.
12. Терський С.В. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у XIX – I-ша пол. ХХ ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) // *Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали Третьої наукової краєзнавчої конференції (19 листопада 2004 р.).* – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – С. 43–54.
13. Терський С. В. Середньовічна зброя

- у львівській музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". – № 555: Держава та армія. – Л., 2006. – С. 13–19.
14. Katalog brońi w Muzeum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1878. – 78 s.
15. Liwoch R. Militaria z dziewiętnastowiecznych badań w Podhorcach // Acta Militaria Mediaevalia. – 1. – Krakow; Sanok, 2005. – S. 37–59.
16. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Lwowie. – Lwów; Warszawa, 1925. – 275 s.
17. Petrus J. T. Muzea Lwowskie (1823–1939) // Sztuka kresów wschodnich. – T. II: Materialysesjinaukowej. Kraków, maj 1995. – Kraków, 1996. – S. 425–442.
18. Przewodnik po Museum imienia ksiazat Lubomirskich we Lwowie. – Lwow: Nakladem Z. N. I. Ossolinskich, 1909. – 125 s.
19. Wiczkowski J. Lwów, jego rozwój stan kulturalny oraz przewodnik po miescie. – Lwów, 1907, s. 522.